

4. Сацыяльна-бытавыя песні / уклад. сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. І. К. Цішчанкі [і інш.]; уклад. муз. часткі Г. В. Таўлай; рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1987. – 488 с.
5. Сямейна-бытавыя песні / Акад. навук Беларус. ССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; склад. І. К. Цішчанка; склад. муз. ч. Г. В. Таўлай, рэд. т. А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 752 с.

Алена Кукрэш

ТЭМА ЗАБОЙСТВАЎ У “ЖОРСТКІХ” РАМАНСАХ

У беларускім фальклору тэма забойстваў разглядаецца не ўпершыню. Даследчыкі казак [1, с. 151-156], [2, с. 166-167] і балад [2, с. 73-74] не раз сутыкаліся з трагічнымі вынікамі ў жыцці герояў твораў гэтых жанраў. “...Пераважна апавяданні пра незвычайныя драматычныя, часта трагічныя падзеі ў асабістым сямейным жыцці людзей...” [2, с. 73], – так апісвае навелістычныя балады вядомая фалькларыстка і даследчыца Л. Салавей. “Жорсткі” раманс не стаў выключэннем, а наадварот з’явіўся ўзорам для поўнага і паслядоўнага раскрыцця такой тэматыкі.

Тэксты рамансаў маюць вельмі спецыфічную тэматыку і моўнае ўвасабленне, і сама назва падкрэслівае ўхл да трагічнай развязкі. Крывавыя забойствы са “зменшчыкамі каварнымі” і роднымі дзецьмі, каханымі і саперніцамі, – смакаванне сітуацый, вельмі падрабязнае апісанне расправы, у цэлым, не характэрныя для беларускага фальклору. Пры выкарыстанні архіўных і ўласна сабраных матэрыялаў быў складзены зборнік “Жорсткі раманс”, асобны раздзел якога мае назву “Трагічныя” [4, с. 19-90]. Ён уключае наступныя падраздзелы: “Забойства”, “Самагубства”, “Інцэст”, “Пакаранне”, “Падман”, “Адмова дзяцей ад бацькоў”, “Шлюб не па каханні”, “Прадкаванні цыганкі”.

У дадзеным артыкуле мы разгледзім толькі матывы забойстваў у жорсткіх рамансах. У гэтым падраздзеле 155 тэкстаў, якія падзяляюцца паводле прынцыпа “*хто забіў*” (Дзяўчына, Хлопец, Маці, Бацька, Брат, Сястра, Муж, Любоўніца, Хуліганы, Загінула ўся сям’я), “*каго забілі*”, “*чаму і якім чынам*”. Тэматыка гэтага падраздзела нагадвае крымінальныя навінны. І сапраўды здзіўляе тое, што з-за няўдалага асабістага жыцця, неразделенага кахання, здрады, абурэння эмоцыі пачынаюць валодаць над розумам і забываецца нават кроўнае сваяцтва, абавязкі перад блізкімі людзьмі. Жорсткія раманы гэтай групы можна падзяліць, зыходзячы з суб’екта дзеяння.

“Дзяўчына забівае” – гэты падраздзел ахоплівае 14 рамансаў, ён невялікі (для параўнання, у падраздзеле “Самагубства”, дзе галоўная гераіня дзяўчына, – 157 тэкстаў) і ўключае ў сябе наступныя падпункты, якія паказваюць, каго і якім чынам пазбавіла жыцця падманутая жанчына: хлопца (зарэзала), бо ён абяцаў лепшае гарадское жыццё, спакусіў дзяўчыну і пакінуў яе з сынам на руках, яна выпадкова сустрэла мужа ў рэстаране, ён адмаўляецца ад яе і дзіцяці, яна яго заразае; хлопца (атруціла), бо ён спакусіў дзеўку, а браць замуж не хацеў: “Разгарэлася кроў у грудзі маладой, / Каця ножык у грудзі ванзіла: “За імя тваю, што ты бросілі, падлец, / І за всё я тебе атамсціла” [4, с. 19]; хлопца і сябе: афіцэр ад’язджае, дзяўчына плача, памірае, а назаўтра яго знаходзяць забітым у вагоне; хлопца, сябе і суперніцу: хлопец сустрэаецца ўжо з іншай, але падманутая дзяўчына высочвае палюбоўніку і застрэльвае хлопца, яго новую сяброўку і сябе.

З прыведзеных прыкладаў бачна, што падманутую дзяўчыну не спыняе нічога, яна дазваляе пачуццям рэўнасці і помсты завалодаць сваімі дзеяннямі і нават не раскайваецца, забойства гучыць хлестка, як прысуд нявернаму. Важна падкрэсліць, у гэтых тэкстах грамадства дзяўчыну не карае і не асуджае: “Цябе жэ я, Вася, прашчаю, / Но Бог не прасціць нікагда” [4, с. 25].

Наступны падраздзел “Хлопец забівае” ўключае 96 рамансаў. Амаль ва ўсіх тэкстах хлопец забівае дзяўчыну (толькі два выпадкі, калі забітыя мужчыны – гэта сапернік і багаты муж сваёй каханай), але розніца ў прычынах забойстваў, спосабах і пакараннях за гэтыя злыя ўчынкі: кара хлопцу за забойства (23 тэксты) – хлопец заразае сваю былую каханую, бо сустрэў другую, у выніку яго чакаюць суд і турма; заразае дзяўчыну, бо яна яго пакінула ці здрадзіла; хлопец заразае сваю любую, бо яна яго пакінула ці здрадзіла, за гэта яго пакаралі (расстралялі, асудзілі, сам задавіўся): “У Колі быў ліворвель, шэ й гострой кінжал. Вэрочку ўрэзаў, а сам побежал” [4, с. 31]. У гэтых рамансах акцэнтуюцца сур’ёзнае раскаянне, асуджэнне хлопцам і грамадствам такога ўчынка: “Яму, бандзіту, прысудзілі / Дванаццаць лет цюрмы сядзец” [4, с. 27]; “Яго злавлілі, засудзілі / І далі катаргі сем лет” [4, с. 30]; “С табой я сдзелал прэступленне, / Пусць расстраляюць і мяня” [4, с. 30].

Але сустрэаюцца тэксты, якія ўтрымліваюць у сабе словы павучэнняў і, з аднаго боку, нібы перасцерагаюць дзяўчат ад неабдуманых дзеянняў, а з другога боку – апраўдваюць хлопцаў-злодзеяў і перакладаюць частку віны на дзявочыя плечы: “Мне мама гаварыла: “Не ўлюбляйся ў слесара. Слесарэй любіць апасна, яны рэжуча нажом!” [4, с. 44].

Наступны матыв “хлопец застаецца непакараным” (73 тэксты), рэалізуецца ў тэкстах, дзе забойства застаецца без асуджэння і пакарання. Відавочна, гэта самы вялікі колькасна і разнастайны сюжэтна тэкставы шэраг “жорсткіх” рамансаў. Прычына забойства – нявернасць, здрада каханай: зарэзаў дзеўку няверную; забіў дзяўчыну-цыганку (ці яе і саперніка, які аказаўся братам) за тое, што яна любіць цыгана, а не яго; хлопец забіў дзяўчыну-грачанку, бо заспеў яе з іншым; забіў багатага мужа сваёй каханай; зарэзаў дзяўчыну і сябе (бо “цярзала яго”) [4, с. 45]; застрэліў дзяўчыну, бо яна яму няверная, разлюбіла; былую каханку, якая адсудзіла

аліменты на сына: “– Алімент плаціць не сабіраюся, / А з Ленай-дзевачкай я рашчытаюся” [4, с. 54]; утапіў дзяўчыну, бо тая не жадае быць разам з ім [4, с. 55]; забіў хлопец дзеўку, як і за што - невядома; саперніка застрэліў хлопец (з сябрамі), бо яго пакінула мілая.

Часам у рамансах сустракаецца перадача вопыту і перасцярога маладым дзяўчатам, і нават нібы чытаецца паміж радкоў, што дзяўчына сама вінавата, сама згубіла сваё жыццё: ”Вот, вам, дзевачкі, навука..., / Як на двух мальчыкаў любіць” [4, с. 42]. Пазіцыя хлопца-забойцы ў такім выпадку апраўдваецца, ён не асуджаецца ні грамадствам, ні сябрамі, ні жыхарамі вёскі: “Надпіс быў на грудзі: “Олю любоў пагубіла”” [4, с. 40].

Зусім малой колькасцю прадстаўлена група рамансаў, галоўнай дзеючай асобай якіх выступае маці. Зафіксавана ўсяго 6 тэкстаў. Гэта і заканамерна, бо такія здарэнні рэдка сустракаюцца і ў жыцці. Сярод сюжэтных рэалізацый: маці забіла дачку, бо тая перашкаджала палюбоўніку [4, с. 59]; забіла маці сябе і дзяцей з-за таго, што муж яе пакінуў; утапіла маленькага сына, бо яе кінуў яго бацька; маці-п’яніца забіла дарослага сына, згаварыўшыся са сваімі дочкамі, бо сын хацеў жыць інакш і пайсці з дому.

Нязначна больш зафіксавана рамансаў, дзе суб’ектам дзеяння выступае бацька: забіў дачку з-за новай жонкі, якая яго пакінула, а сам потым не вытрымаў і павесіўся; забіў сына, хацеў і дачку, але яе выратаваў шчаслівы выпадак. Гэтыя 10 рамансаў – варыянты аднаго сюжэта, які вельмі падрабязна і жудасна апісвае страшныя дзеянні бацькі, які дзеля “другой” жонкі ідзе на злчынства [4, с. 69]. Аднак нідзе забойства не прыносіць шчасця. Тая “другая” жонка пакідае старога мужа-забойцу, і ён шкадуе, але позна. Амаль у кожным варыянце ёсць павучэнне, якое засцерагае ад такіх выпадкаў: “І хачу вам, мужчыны, сказаць: Еслі ў вас умерла жэна первая, То другую дзіцяц маць не браць!” [4, с. 70].

Як варыянты сустракаюцца тры тэксты аднаго раманса з галоўным дзеючым героем – сынам. Ён забівае маці, гаворыць пра гэта дзяўчыне і потым сам “вешаецца”: “Забіў я маці родную і сам сябе заб’ю” [4, с. 71]. У чатырох тэкстах развіваецца матыў, дзе брат-распуснік забівае зводную сястру, бо яна адмаўляе яму ў блізкасці, сястра пераўтвараецца ў трыснёг. Гэта варыянты аднаго раманса, які мае літаратурную аснову (верш М. Ю. Лермантава “Тростник” [5, с. 144-145]): “Сідзел рыбак прекраснай» [4, с. 74].

Таксама рэдка сустракаюцца раманы з сястрой у ролі суб’екта. Гэта пяць тэкстаў, якія апісваюць сітуацыю, калі старэйшая сястра малодшую сястру ўтапіла, бо хацела сама замуж за караля; сястра сястру забіла нажом (ці сякерай) з-за хлопца, а ён пасля гэтага утапіўся, яе асуджаюць на зняволенне ў турме: “Кінжал бліснуў, упала Манячка, А на крык прыбег заўлётка-Ванечка: – Ох, ты, Тонечка, ох, ты звер лясной, Ой, няўжэ ж не жаль тебе сястры радной!?” [4, с. 76].

Сюжэт, дзе забівае муж жонку, уключае ў сябе 14 тэкстаў: муж забівае нялюбую жонку, бо сустрэў іншую; муж забівае жонку-зрадніцу (і яе палюбоўніка ці сябе): ”Прыходзіт он к крылечку і відзіт: у крыльца Жэна ево, зладзейка, в аб’яцях рыбака” [4, с. 79]. Сюжэт “палюбоўніца забівае жонку свайго каханага” прадстаўлены адзіным тэкстам. Жонка прыехала да мужа ў горад, а там жыве з ім другая жанчына; сеўшы разам піць чай, палюбоўніца атруціла жонку [4, с. 86-87].

На апошні і самы крываваы сюжэт, дзе гіне ўся сям’я, знойдзены толькі адзіны тэкст. Хлопец пакінуў цяжарную дзяўчыну, яна нарадзіла двойню, дачку аддала ў інтэрнат, а сына пакінула сабе; прайшлі гады, яна знайшла дарослую дачку, дачка пазнаёміла маці з будучым зяцем, ён аказаўся яе бацькам. Дачка вешаецца, маці застрэльвае бацьку, сама труціцца, сын не вытрымлівае, і ў яго разрываецца сэрца [4, с. 88]. Гэты прыклад наглядна дэманструе ўсю “жорсткасць” і трагізм сітуацый, якія апісваюцца ў жорсткіх рамансах. Героі гэтага тэкста не ведаюць, што рабіць, як выйсці з такой сітуацыі, у кожнага свая драма, але ўсе разам яны складаюцца ў адно палатно. Таму тут і вакно, і вярхоўка, і “рэвольвер”, і атрута, і разрыў сэрца, – поўны “набор” трагічных развязак у некалькіх строфах. А ўвесь раманс, які налічвае ўсяго 37 радкоў, малое ўсё жыццё герояў – з нараджэння да смерці, адкрывае іх душу, перажыванні, пакуты.

Праведзены аналіз падраздзела “Забойства” раскрывае шматграннасць вобразаў жорсткіх рамансаў і яшчэ раз падкрэслівае правільнасць назвы жанру – менавіта “жорсткі” раманс. Па накале страсцей, заўсёды перабольшаных, – гэта самы эмацыйны жанр. Са спакойных пейзажных момантаў у пачатку тэкстаў за некалькі радкоў можна трапіць у эпіцэнтр канфлікту, прайсціся праз забойства і атрымаць пакаранне, ці, наадварот, - апраўдацца. У тэкстах прадстаўлены амаль усе блізкія сваякі (і каханыя, якія маглі б імі быць), і ўсе героі з-за абставінаў лёсу (яны так лічаць), робяць самыя страшныя злчынствы. А народ, які складаў такія песні, падае сябе свайго роду арбітарам, які распавядае, ацэньвае, выносіць прысуд ці апраўдвае.

Спіс літаратуры:

1. Барач, Л.Р. Сюжэты і матывы беларускіх народных казак. Сістэматычны паказальнік / Л.Р. Барач. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 248 с.
2. Барач, Л.Г. Белорусская сказка / Л.Г. Барач. – Минск : Вышэйш. шк., 1969. – 256 с.
3. Салавей, Л.М. Беларуская народная балада / Л.М. Салавей. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 192 с.
4. Кукрэш, А.М. Жорсткі раманс / А.М. Кукрэш. – Мінск : Кнігазбор, 2010. – 435 с.
5. Лермонтов, М.Ю. Сочинения : в 2 т. / сост. и ком. И.С. Чистовой; вступ. ст. И.Л. Андроникова. – М. : Правда, 1988. – Т. 1. – 720 с.

Алена Ляшкевіч